

## Táj és irodalom

**B** ARMENNYIRE is közösségi lény az ember, mégis mint *individuum* tagja a kollektivumnak s egyéniségének színével járul a közösség arcának kialakulásához. A közösség, az együttes színe ennek folytán annál élénkebb, minél határozottabbak benne az egyéni vonások. Természetes, hogy kölcsönhatásképpen a közösség halványítani igyekszik az egyéni színeket, mégis az értékelésében aszerint ítél, hogy az egyén milyen új árnyalattal gazdagítja a meglévő képet.

Érvényes ez a megállapítás minden vonatkozásban, mind a nagyobb, mind a kisebb közösségekre. Az irodalom terén nézve e kérdést, az európai közönség például nem arra kíváncsi, hogy az egyes nemzetek mit termelnek, mint Európa lakói, hanem éppen ellenkezően, azokat a nemzeti sajátosságokat keresi, amelyekkel azok az egyetemes kép kialakulásához hozzájárulnak. Itt mindjárt megállapíthatjuk azt is, hogy klasszikus értékűvé csak azok az alkotások emelkedhetnek, amelyek ennek a sajátosan egyéni szellemnek ugyancsak sajátosan egyéni módon való megnyilatkozásai.

Az olyan alkotások, amelyek nem viselik magukon sajátos bélyegüket s így a világ bármelyik népe, nemzete egyaránt szülhette volna őket, egy bizonyos időpontban érhetnek el sikereket, de mint talaj- és gyökérnélküli termékek, előbb-utóbb elértéktelenednek. Ilyen például a századunk első évtizedein létrejött szinpadai termékek nagy része, amelyek Párizs, Bécs, Budapest vagy Amerika színházaiban egyaránt „átütő sikereket” értek el s ma már a jól megérdemelt feledés homályába süllyedtek, nemhogy klasszikussá lettek volna.

Ellentétben állónak látszik e tétel azzal az általánosan ismert és elfogadott megállapítással, hogy vannak általános emberi kérdések, amelyek egyaránt foglalkoztatják a Föld minden nemzetét. Erre az igazságra azzal felelhetünk, hogy ezek az „általános” emberi kérdések is csak akkor lesznek örökéletű művekben megörökíthetők, ha azoknak elemeiben vagy összességében megvannak az egyéni sajátosságok.

Az elmondottakból önként következik, hogy valódi értéket csak az önmagát kifejező művész nyújthat, mert különben legértékesebb

elemétől fosztja meg alkotását — egyéniségétől, ami nélkül az alkotás csaknem semmit sem ér. Igazi értéket tehát csak abból a mélyből lehet felhozni, ahonnan az alkotó is származott. Itt van azután nagy szerepük azoknak a tényezőknél, amelyek az egyént, az alkotót és így munkáját is alakítják hatásaikkal. Ezeknek az erőknél kutatása bizonyos időkben minden népnél bekövetkezik.

A helyzet ugyanis az, hogy a fejlődés folyamán minden nemzet életében eljön egy-egy olyan korszak, amikor megáll az egyéni szellemi emelkedés és érzik a kátyuba jutott vergődés. Ezt elsősorban a mélyebb lelki életet élő alkotók érzik meg (akár szellemi, akár gyakorlati területen folyik tevékenységük), és széjjeltekintve a megoldást keresik.

Egyesek a kivezető utat rendszerint más népeknél vélik megtalálni s feléjük fordulva azokat az eszközöket igyekeznek ellesni, amelyek eddig saját hazájukban nem voltak meg. Ennek rendszerint nagyon termékenyítő hatása van, de bizonyos idő múlva érezhetővé válik, hogy a megoldás nem tökéletes, mert csak ideig-óráig segített a bajon, valami lényegbeli azonban hiányzott belőle. Éppen az, amit kerestek. Azután döbbennek csak rá, hogy míg kifele tekintettek, elvesztették saját maguk egyéniségét s ez az, ami hiányzik. Ennek következményeképpen indul meg a befelé való szemlélődés.

E befelé nézéssel rendszerint a másik végletbe esnek s gyakran nem a nemzet egyetemességére érvényes, általános jelleget keresik, hanem ezen belül az elkülönülő egységeket, a tájak egyéni színeit, fedezik fel. Így alakul ki a regionalizmus.

A táj felfedezésével együtt jár az ott élő lakosság felfedezése is s így terelődik a figyelem a népi rétegek felé. Nemegyszer szembevetődik a rétegek szociális helyzete s, az eleintén szellemi mozgalom politikai színezetet kap. Ennek fejleményei a gyakorlati élet terére vezetnek, okmányai célzatossággal telnek meg.

Társadalmi téren ez bizonyos bomlási folyamattal jár együtt: a falu és a város egymáshoz való viszonyának amúgy is gyenge szálait szakítja szét. A kialakuló küzdelemben időnként hol az egyik, hol a másik fél kerekedik felül s e harc visszhangja az irodalomban is erősen megérzik. A kiegyenlítődés időnként bizonyos mértékben megtörténik ugyan, a falu magáénak fogadja a haladás egy-néhány eszközét s a város is merít a „nép” lelkiségéből. Itt tehát egy állandóan föl-alá szálló folyamatról van szó. Nem kétséges, hogy ma ennek a politikummal festett regionalizmusnak alulról-felfele ható korát éljük. Most is elérkezett az idő, amikor átérezzük a táj szerepének fontosságát, mert a mind szélesebb körre szétterjedő, nemzetköziség felé emelkedő városi életforma szükségképen szembekeverült a faluval s mivel attól minden gyökerében elszakadt, a közösség egyeteme is megsínyli a helyzet egészségtelen voltát.

**A TÁJ HATÁSÁNAK JELENTŐSÉGE** már hosszú idők óta vita tárgya. Legfőbb kérdés, hogy egyáltalán beszélhetünk-e döntő szerepéről. Azt gondoljuk, hogy e kialakító hatást minden további nélkül elvetni éppolyan téves lenne, mint kizárólagos uralmát el-

fogadni. A faj, környezet és időpont, amelyeket Taine az embert determináló erőknél tart, lényegesen befolyásolják az egyént, s még inkább együttes szövevényük, tehát az ezekből végeredményben kialakuló szellem.

Amikor tehát pusztán a tájat nézzük, mindössze részletmunkát végeztünk, mert számos más komponenst figyelmen kívül hagytunk, amelyek az irodalom szellemét alakítják hatásaikkal. A tulajdonképeni feladatot csak akkor végeztük el, ha felfedve a tájak egyéni lelkét, elvégezzük a szintézis munkáját is, mert a közösség arcát az egyéni tájak organikusan egybekapcsolódó szövedéke mutatja.

A táj hatásának igazolására mutat az a körülmény, hogy mindazok, akik alapvetően foglalkoztak e kérdéssel, rendszerint nem az országok szívében létesült nagy központok közvetlen környezetéből valók, hanem annak egyes régióiról. Friedrich Lienhardt, aki 1901-i kiáltványában azt mondja a német íróknak, hogy csak a vidék talajából sarjadó mű lehet értékes s ennek a vidékiességnek csakis tájnyelven lehet megszólalni — elzászi. A tájszemléleti kutatásnak tulajdonképeni megalapítói, tudományos rendszerbefoglalói, a messter és méltó tanítványa, August Sauer és Josef Nadler — szudétanémetek. A szépirodalomból véve példát, a francia Frédéric Mistral — provencei. A mai idők egyik legkiemelkedőbb tudósa és írója, a legizgatóbb európai arcok egyike, az olasz Giovanni Papini — toscanai. A közelmúltban feltűnt olasz-származású parasztrehányíró Jean Giono — provencei. Az ugyancsak nemrégiben ismertté lett C. F. Ramuz, Svájc Vaud-kantonjában született és él. Ezek mind bizonyítékok lehetnek arra, hogy a felfrissítő szellemet a vidék hozza.

A tulajdonképeni kérdés számunkra az, hogy miként alkalmazhatók a külföldi példák a mi viszonyainkra. Nálunk Farkas Gyula foglalkozott e tétel irodalmi alkalmazásának lehetőségeivel s lényesen állapítja meg, hogy Sauer és Nadler táji- és faji-szemlélete gyökeresen német „s mint módszer semmiféle más nemzet irodalmára nem alkalmazható.“ Magyar Romantika c. könyvében e szemléletet hozza közel hazai viszonyainkhoz s a táj, faj és felekezet alapjain tárgyalja a kérdéseket. E közben arra az eredményre jut, hogy a magyar irodalomban két, egymástól elkülönülő lelkiség uralkodik, a dunántúli katolikus és a tiszántúli református típus.

E megkülönböztetés ma még kiegészítésre szorul: pusztán külsőségek ugyanis, mint a születési- vagy lakóhely, aránylag keveset jelentenek, ha a táji adottságokból sugárzó szellemet nem kísértjük meg közelebről meghatározni.

A dunántúliság és tiszántúliság elve megtalálható Szekfű Gyula Három Nemzedékében is. Tekintetbe kell azonban vennünk, hogy a mi természeti tájaink sokkal kisebb egységek, mint a szemléletet kialakító külföldi államoké s nálunk még a nagy hazában sem volt akkora szélességi és hosszúsági fok-különbség táj és táj között, mint nyugati földön. Nálunk inkább nép-szigetéről lehet beszélni, ahol nem annyira a táj hatott hosszú időken át az emberre, hanem legtöbbször külső beavatkozások útján (telepítés, üldözés) kerültek bizonyos vidékenként különböző környezetbe a lakosok. A kölcsönhatás természetesen itt is meglátszik a tájon és népen egyaránt, ez

azonban nem hozott létre olyan élesen eltérő típusváltozatokat, hogysem külföldi értelemben táji jellegek, sokféleségéről beszélhetnénk. Ez a különbség nincs akkora, mint például Németországban, ahol megtörténhet, hogy két ellentétes pólus lakója meg sem érti egymást. Nálunk inkább talán csak *nép csoport-szigetekről* lehet beszélni, ahol a szokás, öltözet és nyelv a legfeltűnőbb különbségek hordozói s nincsenek olyan szoros összefüggésben a tájjal és fajjal, mint a külföldi példákban általában.

De a mi körülményeink más okból sem kedveztek a táji különbségek elmélyítésének, mert mind a közvélemény, mind a hivatalos hatalom egyaránt sokáig megvetéssel nézett mindent, ami vidéki volt. A centralizáció túltengése háttérbe szorított minden vidékről jött törekvést s azt elmaradottnak, legjobb esetben is csak másodrendűnek ítélte. Találón ír erről Szekfű Gyula említett munkájában éppen az irodalommal kapcsolatban: „(Tisza Kálmán) centralizáló politikájával, minden lehetőség megszűnt, hogy vidéken művelt magyar írók élhessenek. Az újmagyarság a szülőföldjéhez ragaszkodót azzal büntetvé, hogy provinciális színvonalra szorítá, korlátolt művészetű és érvényű íróvá degradálta, kit más vidékek és az egész nemzet számba sem vesznek.“

Így azután nem csodálkozhatunk azon, ha tehetséges íróink csak feltételes megállóhelynek tekintették a vidéki állomásokat, Budapestre, a végállomásra utaztukban. Csaknem kivétel nélkül minden vidéki íróval ez történt; tájtelítette mondanivalójával s hozzá ugyan-csak onnan merített kifejezési kulccsal zsebében otthagya a vidéket s Pestre költözött, mint ahol egyedül lehet teljes értékű sikereket elérni.

Így hazánkban sohasem lehetett olyan értelemben tájirodalomról beszélni, mint a külföldön, mert a táji vállalkozás nálunk a legritkább esetben alkotott organikus egységet, hanem félszeggel Budapest felé tekintgetett és annak ítéletén állt vagy bukott.

**A TÁJ HATÁSÁNAK KIMUTATÁSA** elsősorban a földrajz feladata. A legújabb törekvések e tudományban éppen ezen az alapon nyugszanak. Nálunk e kérdéssel földrajzi szempontból Kogutovics Károly nyomán a magyarországi „tájakra“ vonatkozóan Gróf Imre és Niklai Péter „Magyarország tájegységei“ című tanulmánya foglalkozott. Elveik Kogutovicséival azonosak, a részletekben azonban nagyobb eltérést mutatnak tőle. Az ő morfológiai alapon vett tájegységeik a következők: 1. Alföld; 2. Dunántúl; 3. Északnyugati Felvidék; 4. Északkeleti Felvidék; 5. Erdélyi Felföld; 6. Erdélyi Medence; 7. Keleti Szigethegység.

E felosztás nem sokban különbözik az általánosan ismert nagy egységektől. Közelebb esik vizsgálódásunkhoz az egyes nagyobb egységeken belül felvett kisebb részek ismertetése és az a néhány-szavas földrajzi szempontú jellemzés, amit ezeken belül kapunk. Így az Alföld jellemzője a „nagyhatáru tanyás település“. Kisebbségi vidékei: a Hajdúság, Hortobágy, Nyírség, Körös-vidék, Jászság, Kunság, Mátra-, Bükk-vidék, stb. A Dunántúlt viszont a sűrűn lakott,

apró falvakkal teleszórt városias külsejű települések jellemzik. Tájai: a Bakony-vidék, Balatoni Felvidék, Sárköz stb.

Már e két bemutatás is érzékelteti, amit mondani akarunk, azt t. i., hogy itt a földrajzi különbségek annyira elenyészők, hogy azoknak végzetesen elkülönítő hatásáról beszélni nem lehet. Még nyilvánvalóbbá válik a földrajzi viszonyoktól való függés csekélysége, ha a fenti „tájakat“ a néprajzi határokkal vetjük össze. A fentemléltett három kis részen kívül a Dunántúlnak hány vidékén él már-már szinte más-más etnikumú lakosság, mint például az őrségek, hetésiek, göcsejiek, somogyiak s a szépirodalomba is bevonult ormányságiak.

Igazoltnak látjuk tehát azt a fentebbi megállapításunkat, hogy nálunk népcsoportokról lehet beszélni, nem pedig földrajzi értelmű tájakról. Nálunk a történelemnek legalább annyi szerepe volt az egyéni sajátosságok kialakításában, mint a földrajzi adottságoknak.

VISSZATÉRVE most már az irodalom kérdésére, más szemmel kell ezek után néznünk a „táji“ termékeket. Az irodalomban szereplő vidékek nem esnek egybe sem a földrajzi, sem a néprajzi határokkal. Legjobb példa erre Szeged és közvetlen környékének irodalma, amely terület sem a földrajzi, sem a néprajzi térképen önálló foltként nem szerepel és mégis mintha itt érvényesült volna leginkább a regionalizmus szelleme.

A legnagyobb egységnek a Dunántúlt kell tekintenünk. Ez azonban maga is több apróbb részre tagozódik. Irodalmá régi időkre nyúlik vissza, de egységes kifejezőjét, aki az egésznek hangot adna, nehéz találnunk. „A szelíd dombok, józan enyhe vidék“ lelkiségét s a szüretelő kék tájat talán Babits Mihály fejezte ki leghívebben. Ez a kifejezés azonban nem a táji jellegzetességeknek unos-untalan való hangoztatását, ismétlését és variálását nyújtja, hanem ennél mélyebbre hatol: valóban lelkiség kifejezése.

E terület fia újabb és újabb erőfeszítéseket tesznek, hogy saját, a többiekétől különböző lelkiségüket kimutathassák. Így Csorba Tibor „A kék Dunántúl irodalomtörténete“ című tanulmányában kísérletet tesz a jelen irodalmi képének megrajzolására, ennek azonban nem sok köze van a dunántúli-táj típusához. Külön kis csoport foglalkozik a Balaton irodalmi megörökítésével, Váth (Horváth) János buzgóssága folytán. Meg kell említenünk az Ormányságot is, melynek nevét inkább a nép szomorú sorsa tette ismertté, főleg Kodolányi János írásai révén.

Jóval szegényebb az irodalmi vetülete északi vidékeinknek. Itt jóformán csak az egy palóc-föld kapott méltó megörökítést Mikszáth Kálmán felejthetetlen íásaiban. Mikszáth e terület földjét, népét és babonás levegőjét kitörölhetetlen vonásokkal véste a szívek mélyére.

Sokkal gazdagabb, hiszen nagyobb területet fog át, az Alföld irodalma. Komáromi János a Felső-Tiszavidéket szólaltatja meg az ellágyulás hangján, míg a Nyírséget Krudy Gyula néhány írása örökítette meg, a Hajdúság pedig Móricz Pálban és Szabó Pálban találta meg méltó kifejezőjét.

Ha most végigtekintünk a neveken, igazolva látjuk előbbi megállapításunkat, hogy a vidéki élet nem ígéret a magyar író számára. Az említettek — egyetlen kivétellel — valamennyien a fővárosban éltek vagy élnek. Kivételnek csak a még nem említett két vidéket, Erdélyt, jobbanmondva a Székelyföldet és Szeged-környékét vehetjük. Ez talán azt is jelenti, hogy itt van valami fontosabb szerepe a „vidéknek“. Erdély két népi oszlopa, Tamási Áron és Nyirő József ma még ellenállnak a főváros csábító hívásának. A két szegedi őrszem, Tömörkény István és Móra Ferenc is mindvégig a vártán maradt.

Tömörkény és Móra, mint jelentős szegedi író, a néphez fordult s abból bányászott a nemzet számára is megbecsülhetetlen kincseket. Híven örökíti meg a nép hétköz- és ünnepnapjait a felsővárosi „vizenjárókat“, a kubikos „kétkezi munkásokat“, a tanyákon élő „célszerű szögény emböröket“. Tömörkény írásainak egyben etnográfiai jelentőségük is van, oly hű képet ad alakjainak életéről. De nemcsak mondanivalója táplálkozik szegedi talajból, hanem a vidék szelleme kifejezőjének különleges stílusa is. A táj egyéniségének megfelelő, gátnélküli, parttalan, minden irányban szétterjedő, szélesen lassú mozgású epika ez.

A szív melegségével s megbocsájtó derűjével telítettek Móra írásai. Az ő alakjai az ős misztikumba kapcsolódnak, mint a Georgikon kötetének Habija, aki még tudja a „szavait“ néhány „idézések“. Az *Ének a búzamezőkön* pedig a mai napig is az egyetlen kísérlete a regényes modern magyar paraszt-eposznak, ahol a szegedi paraszton túl, az örök magyar parasztnak is megtaláljuk vonásait.

Végül említjük, de nem becsüljük le jelentőségében a Délvidéket. E terület különállóságának is inkább történelmi, mintsem földrajzi okai vannak. A Vajdaság, amely magában foglalja a Bácskát, Bánátot, Baranyát, sőt a Szerémséget is, mint a neve is mutatja, történelmi alakulás, s ez a legutóbbi szomorú évtizedekben különösen kitetszett. E vidék is megtalálta a maga egyéniségének kifejezőjét. A táj álmatag világát, fullasztó mozdulatlanságát, Kosztolányi Dezső trópusi jelzőjű versei jelenítik meg. A bácskai parasztot Cziráky Imre formálta remekbe, míg a délvidéki kisvárosok sajátos lelkének Herceg János a bűvara, de mind erőteljesebben sugározzák e vidék egyéni lelkét Dudás Kálmán versei is. A naponként erősödő délvidéki irodalom, a sok apró kísérlet után, méltán várja irodalomtörténeti jelentőségének komoly értékelését.

GERGELY GERGELY